

Смирнов Игорь Георгиевич,
доктор географических наук, профессор

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,
e-mail: smyrnov_ig@ukr.net

МАРКЕТИНГОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ІСТОРИЧНИХ МІСТАХ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

Мета. Розкрити роль маркетингового чиннику у розвитку туризму в історичних містах на прикладі українського міста Кам'янець-Подільського та польського міста Тарнова.

Методика дослідження полягає в прикладанні теоретичних засад геомаркетингу до проблеми збільшення туристопотоку до історичних міст шляхом розширення їхньої туристичної пропозиції як у продуктовому аспекті (за рахунок містичного туризму), так і в географічному аспекті (за рахунок виходу на нові туристичні ринки, наприклад, ринку Ізраїлю).

Результати. Проведено порівняльний аналіз ресурсної бази та можливостей розвитку туризму історичних міст України та Польщі на прикладі відповідно Кам'янець-Подільського та польського міста Тарнова. Окреслено спільні риси туристичного розвитку для цих міст, а також можливості інтенсифікації туризму для Кам'янець-Подільського, який нині приймає туристів в 4 рази менше, ніж Тарнів. Ці можливості полягають у розвитку містичного туризму, для чого Кам'янець має величезний ресурс у вигляді різноманітних старовинних гербів та латинських написів на мурах міста, а також у використанні єврейської спадщини.

Наукова новизна. Вперше в українській туристичній літературі виконано порівняльний аналіз історичних міст України та Польщі на прикладі Кам'янець-Подільського та Тарнова з метою інтенсифікації їхнього туристичного розвитку шляхом задіяння маркетингових підходів, зокрема диверсифікації туристичної пропозиції за рахунок виходу на нові туристичні ринки (Ізраїль) та розробки нових туристичних продуктів (містичний туризм).

Практична значимість полягає в прикладанні маркетингових підходів до подальшої інтенсифікації туристичного розвитку історичних міст України та Польщі на прикладі порівняльного аналізу Кам'янець-Подільського та Тарнова та визначення перспективних напрямків поживлення туристичної активності у випадку Кам'янець-Подільського за рахунок освоєння нових туристичних ринків (Ізраїль) та нових видів туризму (містичний туризм).

Ключові слова: маркетинг туризму, історичні міста, туристичні ресурси, нові ринки, містичний туризм.

Смирнов Игорь Георгиевич,
доктор географических наук, профессор

Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченка, г. Киев,
Украина e-mail: smyrnov_ig@ukr.net

МАРКЕТИНГОВИЙ АСПЕКТ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ИСТОРИЧЕСКИХ ГОРОДАХ УКРАИНЫ И ПОЛЬШИ

Цель. Раскрыть роль маркетингового фактора в развитии туризма в исторических городах на примере украинского города Каменец-Подольского и польского города Тарнова.

Методика исследования заключается в приложении теоретических основ геомаркетинга к проблеме увеличения туристопотока в исторические города путем расширения их туристического предложения как в продуктивном аспекте (за счет мистического туризма), так и в географическом аспекте (за счет выхода на новые туристические рынки, например, рынка Израиля).

Результаты. Проведен сравнительный анализ ресурсной базы и возможностей развития туризма исторических городов Украины и Польши на примере соответственно Каменец-Подольского и Тарнова. Определены общие черты туристического развития этих городов, а также возможности интенсификации туризма для Каменца-Подольского, который сейчас принимает туристов в 4 раза меньше, чем Тарнов. Эти возможности заключаются в развитии мистического туризма, для чего Каменец имеет огромный ресурс в виде различных старинных гербов и латинских надписей на сооружениях города, а также в использовании еврейского наследия.

Научная новизна. Впервые в украинской туристической литературе выполнен сравнительный анализ исторических городов Украины и Польши на примере Каменец-Подольского и Тарнова с целью интенсификации их туристического развития путем задействования маркетинговых подходов, в частности, диверсификации туристического предложения за счет выхода на новые туристические рынки (Израиль) и разработки новых туристических продуктов (мистический туризм).

Практическая значимость заключается в приложении маркетинговых подходов к дальнейшей интенсификации туристического развития исторических городов Украины и Польши на примере сравнительного анализа Каменец-Подольского и Тарнова и определение перспективных направлений оживления туристической активности в случае Каменец-Подольского за счет освоения новых туристических рынков (Израиль) и новых видов туризма (мистический туризм).

Ключевые слова: маркетинг туризма, исторические города, туристические ресурсы, новые рынки, мистический туризм.

UDC 338.4

Smyrnov Igor Georgiyovych,
Doctor of Geography Sciences, Professor

Taras Shevchenko National University of
Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail:
smyrnov_ig@ukr.net

MARKETING ASPECTS OF TOURISM DEVELOPMENT IN HISTORICAL CITIES OF UKRAINE AND POLAND

Goal. To reveal the role of marketing factor in the development of tourism in historical cities on example of the Ukrainian city of Kamyanets-Podilsky and the Polish city of Tarnov.

The research methodology is to apply the theoretical principles of geo-marketing to the problem of how to increase the tourist flow to historic cities by expanding their tourist offers both in the product aspect (due to mystical tourism) and geographically (due to entering new tourist markets, for example, the market of Israel).

Results A comparative analysis of the resource base and tourism development opportunities of historical cities of Ukraine and Poland was carried out, on example of accordinly Kamyanets-Podilskyi and Tarnov. The common features of tourism development for these cities are outlined, as well as opportunities for tourism intensification for Kamyanets-Podilsky, which currently takes tourists 4 times less than Tarnov. These opportunities are in the development of mystical tourism, for which Kamenets has a huge resource in the form of various ancient coats of arms and Latin inscriptions on the city's ants, as well as in the use of the Jewish heritage.

Scientific novelty. For the first time in the Ukrainian tourist literature a comparative analysis of historical cities of Ukraine and Poland was carried out on the example of

Kamyanets-Podilsky and Tarnov with the aim of intensifying their tourism development through the use of marketing approaches, in particular the diversification of the tourist offer through the entry into new tourist markets (Israel) and the development of new tourist products (mystical tourism).

Practical significance is to apply marketing approaches to further intensification of tourism development of historic cities of Ukraine and Poland by comparing Kamyanets-Podilsky and Tarnov and identifying promising directions for the revitalization of tourist activity in the case of Kamyanets-Podilsky through the development of new tourist markets (Israel) and new types of tourism (mystical tourism).

Key words: tourism marketing, historical cities, tourist resources, new markets, mystical tourism.

Постановка проблеми. Історичні міста України та Польщі викликають значну цікавість туристів – як вітчизняних, так і іноземних. Це стосується безпосередньо українського Кам'янця та польського Тарнова, але останній приймає щорічно в чотири рази більше туристів (понад 1 млн). При цьому конкурентна перевага за ресурсною базою є на боці українського міста, в якому знаходиться середньовічна оборонна фортеця, що дуже непогано зберіглася, у той час як у Тарнові є лише руїни колишнього величозного родинного замку князів Тарновських. Виконаний нами порівняльний аналіз використання ресурсної бази для розвитку туризму у Тарнові та Кам'янці дозволив сформулювати маркетингові пропозиції для українського міста з метою збільшення туристопотоку іноземних та українських відвідувачів, зокрема, за рахунок виходу на нові міжнародні туристичні ринки (Ізраїль) та розширення туристичної пропозиції (містичний туризм).

Аналіз досліджень та публікацій. Питанням маркетингової підтримки туристичного бізнесу присвячений посібник автора [1]. Особливості «темного» та містичного туризму розкрито у працях Ф.Шандора [2], О.Фастовець [3], А.Магери [4], а також у словнику Л.Ломіне та Дж.Едмундза [5], та виданні «Загадкова Україна: містика, таємниці, легенди» [6]. Ресурсна база туризму Кам'янця та Тарнова відображена у джерелах [7;8;9;11], а сучасний стан туризму у цих містах – у джерелах [9,10].

Метою статті є розкрити роль та значення маркетингового чинника у розвитку туризму в історичних містах на прикладі українського Кам'янця та польського Тарнова.

Основний матеріал дослідження. Місто Тарнів за часів Середньовіччя було одним з найбільших та найкрасивіших міст Польщі. Потужний парафіяльний костел, велична ратуша, міщанські кам'яниці, цікава архітектура і багатий поліхромний живопис – все це створює неповторне обличчя міста. Вже на початку XVI ст. Тарнів налічував близько 1200 жителів. Місто було оточене оборонними мурами, мало водогін і каналізацію. Були розвинуті ремесло і торгівля. Власником Тарнова був видатний на той час політик, великий коронний гетьман Ян Тарновський, який свого часу заснував, крім Тарнова, міста Тарнобжег (у Польщі) і Тернопіль (1540 р. – в Україні). Резиденція гетьмана містилася у

спадковому замку на г. св. Мартина. У 20-х рр. XVI ст. Тарнів був оточений новими укріпленнями, фрагменти яких частково реконструювали у 60-х рр. XX ст. Сьогодні туристи можуть мандрувати вуличками Тарнова і милуватися ренесансними та готичними кам'яницями довкола площі Старий ринок, Миколаївським Домом (костелом), Ратушею, ренесансними та бароковими надгробними пам'ятниками родів Тарновських та Острозьких у Кафедральному соборі та величним колись замком, руїни якого височіють над містом. Тарнів також має пам'ятки, пов'язані з єврейською спадщиною: це вул. Єврейська у Старому місті, стара синагога і взагалі цілий єврейський квартал з старим цвинтарем.

У 20-х рр. XX ст. Тарнів став осередком української влади в еміграції. В місті знайшов притулок провідник вільної України С.Петлюра. У готелі «Брістоль» на вул. Краківській розмістився український уряд, а за Міністерство закордонних справ служив готель Солдінгера на вул.Гольдхаммера. У Тарнові виникли проекти законів УНР, ухвалених восени 1920 р., тут також було опрацьовано два проекти конституції УНР. Крім того, в середині 1920 рр. у місті знаходилось центральне еміграційне бюро, засноване діячами Українського Блакитного і Червоного Хреста та Міністерством здоров'я УНР для підтримання у скрутній ситуації українських емігрантів. У 20-х рр. XX ст. тут також діяли: Український жіночий союз, Союз українок, Український хор, Українська спілка бухгалтерів і рахівників тощо. Також у Тарнові було засновано Український Національний університет, основу якого склали науковці та студенти Кам'янець-Подільського Українського університету, які переїхали до Тарнова з приходом на Поділля «совітів». У місті знаходився видавничий центр української еміграції – тут друкували пресу та урядові газети УНР, книжки, театральні афіші, організовували концерти, виставки, лекції. Звідси, зрештою було зроблено ще одну спробу визволення України. Щоб переломити міжнародну ситуацію, яка на початку 1921 р. ставала для УНР все складнішою, Рада Республіки вирішила в лютому вислати в Україну партизанський загін, щоб підняти національне повстання. Операцію мав підготувати Повстанський штаб під проводом Ю.Тютюнника. Тоді ж у Тарнові біло створено Вищу Військову Раду УНР з п'яти осіб. Як наслідок цих зусиль, бойовими групами УНР з території Польщі і Румунії був розпочатий Листопадовий рейд, але спроба закінчилась поразкою. У міжвоєнний період у Тарнові проживало до 300 громадян України. Сьогодні про ті часи нагадує пам'ятна таблиця на фасаді кам'яниці на вул. Краківській 9, де зараз знаходиться чотиризірковий готель «Брістоль». Нині Тарнів є значним туристичним центром з найбільшим після Кракова комплексом пам'яток старовини у південній Польщі. У загальному обсязі туристопотоку до Тарнова переважають туристи з Польщі (82%). Серед іноземних туристів – найбільше з Німеччини, Угорщини, Франції, США, Ізраїлю і Великобританії. Останніми роками спостерігається зростання туристопотоку з Іспанії, України, Австрії, Японії. Сьогодні Тарнів має

населення 111 тис. осіб, а приймає в останні роки щорічно понад 1 млн туристів (табл.1).

Табл. 1.

*Показники розвитку туристично-готельного господарства
Тарнівського регіону за 2012-2015 рр*

Роки	Туризм (число туристів, осіб)	Готельне господарство	
		Число ночівель	У т.ч. число туристів з ночівлею
2015	1000 000	358 000	199 000
2014	1000 000	300 000	194 000
2013	990 000	300 000	188 000
2012	985 000	295 000	185 000
у т. ч. іноземців			
2015	175 000 (17,5%)	32 200 (9%)	32 000 (16,1%)
2014	180 000 (18,0%)	32 500 (10,8%)	30 000 (15, 5%)
2013	180 000 (18,2%)	35 000 (11,7%)	30 000 (16,0%)
2012	180 000 (18,3%)	40 000 (13,6%)	29 500 (15,9%)

Авторська розробка за [9]

Кам'янець-Подільський має приблизно таке ж число мешканців, але приймає в чотири рази менше туристів. З Кам'янцем-Подільським Тарнів поєднує не тільки місцезнаходження Українського університету (як зазначено вище), але й те, що в різні часи у цих містах знаходилася столиця Української Народної Республіки (УНР). Зокрема, в Кам'янці це було з 22 березня 1919 р. до середини листопада 1920 р., а в Тарнові – з листопада 1920 р. до кінця 1930-х рр. Об'єкти, пов'язані з діяльністю уряду УНР, є значним туристичним ресурсом як у Кам'янці, так і у Тарнові. В останньому випадку цей ресурс є ідентифікованим та рекламованим, зокрема, в Україні під час щорічних туристичних виставок у Києві, для чого видано спеціальний рекламний буклет українською мовою «Тарнів і регіон» [9]. Туристичними ресурсами Тарнова, які пропонуються як польським, так і іноземним, у т.ч. українським, туристам є середньовічна ренесансна архітектура «старого міста» з будинками Ратуші, Кафедрального собору, вокзалу, пам'ятки, пов'язані з життям видатних уродженців м.Тарнова – героя Польщі та Угорщини генерала Ю.Бема та «польського Едісона»– Я. Щепаника, сакральної міської та підміської дерев'яної архітектури, культурні осередки та культурні події, у т.ч. другий за масштабом кінофестиваль Польщі, Копальня солі у Бохні, цвинтарі Першої світової війни, Водний парк, два Канатних парки, Центр розваг та боулінгу, зали рок-клаймбінгу (скелелазіння), пам'ятники короля Владислава Локетка, шарманщика, кольорового Слоника тощо, нарешті, численні готелі, ресторани та кав'ярні Тарнова. Туристам пропонуються місцеві сувеніри – наливка «Тарнувка» та чай, ремісничі вироби, серед них «ажурні яйця з гербом Тарнова», вироби з скла, «намисто з терну», смачний місцевий хліб та автономні обігрівачі (оскільки Тарнів також

рекламується для туристів як польський «полос тепла» з найвищою середньорічною температурою повітря).

Порівняльною перевагою Кам'янця є наявність унікальної середньовічної міської фортифікаційної системи із замком, які непогано збереглися до наших часів, у той час як у Тарнові залишилися лише залишки замку Тарновських. Але туристів до Кам'янця приїжджає щорічно значно менше, ніж до Тарнова, незважаючи на те, що Кам'янець-Подільський зазначено першим серед туристичних див України. За даними 2017 р. місто прийняло біля 250 тис. туристів, з яких частка іноземців не перевищила 5%. Серед іноземних туристів, які походили з 50 країн світу, переважали поляки (57%), а також німці, американці, британці, французи, румуни, чехи, італійці, канадці, іспанці, турки [10].

Однією з можливостей міжнародної диверсифікації туристопотоків та виходу на нові міжнародні туристичні ринки з метою подальшого збільшення числа туристів для Кам'янця-Подільського є, наприклад, можливість задіяти єврейську спадщину міста та Поділля, зокрема, для приваблення туристів з Ізраїлю, яких за останні роки у Кам'янці не зафіксовано (на відміну від Тарнова, де вони займають п'яте місце серед іноземних відвідувачів за чисельністю). Між тим, єврейська спадщина Кам'янця-Подільського надає такі можливості, оскільки є досить обширною. У XVII-XVIII ст.(за влади Речі Посполитої) євреям не дозволялося жити в місті, їм можна було тільки входити до міста вдень на декілька годин. Це пояснювалось тим, що місто було потужним військово-фортифікаційним осередком та мало виключно важливе оборонно-прикордонне значення [8]. Тому вулиці під назвою «Єврейська» (як у Львові або у тому ж самому Тарнові) у Кам'янці немає. Єврейське населення тоді проживало у торгівельному передмісті Кам'янця під назвою «Карвасари» (викривлене караван-сарай). Воно знаходилося, за словами відомого дослідника Кам'янця та Поділля Є.Сіцинського, «біля підніжжя старого Кам'янецького замку, внизу при річці Смотрич, на вузькій прибережній смузі, що пролягла вздовж скель» [7, с.195] (рис.1)

Рис. 1. Панорама Карвасар та Старого міста Кам'янця (на задньому плані)

Коли у 1797 р. євреям було дозволено жити у Кам'янці-Подільському, заможніші карвасарські євреї переселилися до міста, а на Карвасарах

залишилась єврейська біднота. У ХІХ – на початку ХХ ст. єврейська громада міста проживала компактно у східній частині Кам'янця (на Східному бульварі, або тзв. Валах). Тут діяли дві синагоги та єврейська школа, а біля самісінької річки була в ті часи єврейська громадська лазня, яка до наших часів не збереглася. На Валах жили євреї-торговці, ремісники, а також візники, які мали коні та балагули – криті дорожні вози. Тож і самих візників називали балагулами. Кам'янецькі балагули перевозили пасажирів до Жванця, Старої Ушиці, Дунаївців, Проскурова, Меджибожа, Старокостянтинова, Сатанова та інших подільських міст і містечок. На Валах наприкінці ХІХ ст. було зведено чотирьохповерховий (!) будинок Кам'янець-Подільської хоральної синагоги, який примикав до середньовічної оборонної споруди – Гончарської башти (рис. 2).

Рис. 2. Східна частина Старого міста Кам'янця (в центрі – споруди синагоги та Гончарської башти)

У післявоєнний час занедбаний та напівзруйнований будинок синагоги стараннями міської влади відновили та 1968 р. у ньому відкрили... ресторан під назвою «Стара фортеця». Відомо, що його інтер'єр оформляли кам'янецькі художники З.Гайх та С.Розенштейн. Пізніше назву закладу змінили на «Форт-пост», а нині після ремонтних робіт тут знову працює ресторан «Стара фортеця». Від Гончарської башти вниз до річки Смотрич веде вимощена бруківкою дорога, яка колись називалася Фурлейським узвозом. Тоді у Кам'янці жила відома та заможна єврейська родина Фурлеїв. Цим узвозом у місто піднімалася перша кам'янецька електролінія від електростанції постійного струму. В радянський час Фурлейський узвіз називався спуском Чернишевського. Сьогодні він не має ні садиб, ні імені – просто собі безіменно збігає донизу. Ще однією можливістю диверсифікації туристичної пропозиції Кам'янця може бути його використання, як локації «темного», або містичного туризму [2, с.279; 3;4;5,с.43]. Цей різновид туризму нині розвинутий у Києві та Львові [6], у той час як термін «Містичний Кам'янець» практично не застосовується. Між тим, ресурсний потенціал для розвитку цього різновиду туризму у Кам'янці є більш, ніж достатнім. Досить згадати про знамениту «боргову яму», яка знаходиться у дворі Старого замку (це округлий глибокий кам'яний колодязь без води), куди раніше саджали тих, хто не сплачував податки або мав борги. У цій ямі

було три яруси, найнижчий – для особливо злісних порушників, а «зручності» знаходились на самому дні, отже «мешканцям» другого та третього ярусів доводилось особливо важко. Яма закривалась ґратами, їжу опускали на мотузці, даху не було. Якщо борг кимось частково погашався, в'язень переводився на верхній ярус, чистіший. Одну з башт замку – Папську (на її стінах знаходиться старовинний герб «Делла Ровере» - римської родини, з якої походив Папа Юлій II, що фінансував спорудження цієї башти – про це теж розказують туристам) – називають ще Кармелюковою. Очільник селянського руху на Поділлі у 1813 – 1835 рр. Устим Кармелюк сидів у цій башті, але зумів утікати звідти, хоча це здавалося неможливим. Розказують, що Кармелюка у ув'язненні відвідували багато жінок і кожна з них приносила народному герою їжу у хусточці. Цих хусточок набралось стільки, що легендарний бунтівник зробив з них мотузку і втік, спустившись на ній з башти. У казематах Старого замку є камера, куди поміщалися призначені до смертної страти в'язні. Розказують, що за повного місяця у цій камері чуто стогони із стін, а у відвідувачів з'являється безпричинний страх. Група дослідників у цьому приміщенні протягом двох годин, за повного місяця проводила спостереження та фотозйомку із застосуванням спалаху і без нього. Дослідники потім розказували, що переживали незрозумілий дискомфорт та відчували на собі чийсь погляд. На деяких знімках, зроблених як зі спалахом так і в повній темряві, були виявлені плями аномального сяйва. Також у Кам'янець-Подільському замку можна почути легенду, що дійсно жахає туристів. Декілька століть тому вважалось, що для того, щоб споруда була якісною і довше простояла, необхідно принести в жертву молоду дівчину. І нею повинна бути та, що першою з'явиться перед очима будівельників. Під час будівництва однієї з оборонних споруд робітники збирались зробити так само, однак першою поміченою дівчиною виявилася дочка чоловіка, який займав високу посаду у магістраті міста, і звали її Ауріка. Робітники спочатку мали сумніви, але потім вирішили, що таким є знамення. Нещасну схопили і замурували в стіну. Ауріка і зараз з'являється недалеко від місця своєї смерті. Так твердять деякі з місцевих мешканців, що нібито бачили сяючий силует дівчини. Ресурсною базою для розвитку містичного туризму у Кам'янці-Подільському також можуть бути численні легенди про це старовинне місто, історичні події та постаті видатних українців, поляків, литвинів тощо, пов'язані з «Перлиною Поділля», а також зображення гербів на середньовічних спорудах та різноманітних написів латиною (табл.2,3). Про легенди достатньо повно інформує табл.2, а щодо гербів, яких у пам'ятках архітектури Старого міста значиться понад сорок (табл.3), то з кожним з них пов'язана цікава, іноді таємнича оповідь. Адже герб, зображений на пам'ятці архітектури є своєрідним ключем до історії міста. Він може багато розповісти про давні події та про людей, чиї герби збереглися до нашого часу. Перші родові герби з'явилися у Західній Європі у ранньому середньовіччі (XI-XII ст.). Герби мали різні назви.

Легенди про Кам'янець-Подільський

№	Загальна назва	К-сть	№	Окремі легенди
1	Легенди про заснування міста	3	1.1	Давньоримське Петридава – «місто – камінь на воді»
			1.2	Давньогрецьке Клепідава, «місто злодіїв», позначене на географічній мапі Птолемея
			1.3	1362 р. Литовські князі брати Коріатовичи
2	Легенда про 40-річну польсько-литовську війну за Поділля	1	2.1	На зламі XIV ст. між Великим князем литовським Свидригайлом та його рідним братом – королем польським Ягайлом (хрещеним за католицьким обрядом під ім'ям Владислав)
3	Легенда про «Золотий вік» Кам'янця	1	3.1	XVI – середина XVII ст., коли Кам'янець змагався у красі з Києвом та Львовом, займаючи чільне місце у східній торгівлі.
4	Легенда про міський (Вірменський) колодязь	1	4.1	З 1581 р., коли вірменський купець Нарзес заповів гроші на будівництво міського колодязя, до 1638 р., коли польський король Владислав IV Ваза наказав, щоб кам'янчани завершили будівництво колодязя власним коштом, і до 60-х рр. XVIII ст., коли комендант і архітектор Ян Вітт звів над колодязем восьмикутний кам'яний павільйон
5	Легенди про чудотворні ікони	3	5.1	Ікона Діви Марії Миколаївського костелу Домініканського монастиря
			5.2	Ікона Миколая Чудотворця Іоанно-Предтеченської церкви
			5.3	Ікона Вірменської Божої Матері Миколаївського храму
6	Легенда про «людоловів»	1	6.1	Кам'янець на Поділлі був першим містом-фортецею, яку зустрічав ворог, йдучи Волоським (Чорним) шляхом вздовж берега Дністра. Укріплене місто татари обминали, зберігаючи час і сили. Вони налітали, мов блискавка, на слабо укріплені кам'янецькі передмістя Довжок і Польські фільварки. Про жінку з Польських фільварків, яка з дітьми втекла від татар, і оповідає ця легенда
7	Легенда (історія) передмістя Карвасари	1	7.1	В кінці XVI ст. Кам'янець став закритим містом, за мури якого не допускалися ані торгові каравани, ані подорожні. Пов'язане це було із зведенням Руської та Польської брам – складних оборонно-гідротехнічних систем. Для іноземних купців на правому

				березі р.Смотрич під скелею, на якій було споруджено Замковий міст, збудували караван-сарай (комори для зберігання товарів) з досконалою на той час інфраструктурою: колодязем, стайнею та голубиною поштою. Незабаром тут виникло поселення, яке називалось Карвасари (викривлене караван-сарай), де мешкали ремісники і обслуга
8	Легенда про невдалу спробу турецького султана захопити Кам'янець (з путівника, виданого в Аугсбурзі 1687 р.)	1	8.1	На початку XVII ст. армія султана Османа II підійшла під Кам'янець. Вони побачили могутнє, укріплене місто, повністю оточене водою – це закрили шлюзи в оборонних системах Руської та Польської брам. Хто збудував цю фортецю? – запитав Осман II. Мабуть, аллах. – відповіли йому. То нехай аллах і завойовує її, - сказав султан і пішов геть
9	Легенда про замкову Покровську церкву (з книги Петра Могили «Собственноручные записи Петра Могилы»)	1	9.1	Про дерев'яну церкву на території замку, де поховані засновники міста князі Коріатовичи
10	Легенда про підземний хід у Хотин	1	10.1	Про підземний хід довжиною 20 км, що ніби-то в минулому сполучав Кам'янець, що знаходився у складі Речі Посполитої (до 1793 р.), та Хотинську фортецю, яка була під турецьким контролем
11	Легенди про хрести та хачкари	2	11.1	Хрести ставилися на місцях колишніх церков і цвинтарів: Онуфрієвської та Георгієвської церков, а також П'ятницької церкви (каплиця)
			11.2	Хачкари – вірменські хрести, зображені на гладкому чи різьбленому камені. Хачкар у Кам'янці – у стіні Миколаївської (колишньої вірменської Благовіщенської) церкви
12	Легенди про мости Кам'янця	4	12.1	Легенда про Замковий міст
			12.2	Легенда про «Старий міст біля ковалів»
			12.3	Легенда про Новопланівський міст
			12.4	Легенда про міст «Стрімка лань»
13	Легенда про мідьорит Ципріяна Томашевича	1	13.1	Довгий час будь-яке детальне зображення Кам'янця та його укріплень, як найбільшого військово-оборонного об'єкту Поділля, було заборонене. І тільки у XVIII ст. у Парижі, Франкфурті, Аугсбурзі були надруковані мапи Кам'янця-Подільського. Особливо цікавим є мідьорит (гравюра на міді) Кам'янця з «пташиного літу» Ципріяна Томашевича

14	Легенда про липи Хоцимірського	1	14.1	У середньовіччі не прийнято було озеленяти міста, тим більше міста-фортеці. Єдиною зеленою оазою Старого міста був дворик (садиба) вірменського шляхтича Хоцимірського, де росли липи, смереки, акації. У їхній тіні відпочивали кам'янецькі радники та лавники, обговорюючи нагальні справи міста та наміри Туреччини захопити Поділля
15	Легенда про захоплення Кам'янця турками у другій половині XVII ст. (за романом польського письменника Г.Сенкевича «Пан Володийовський»)	2	15.1	Легенда про героїчну загибель очільника оборони Кам'янця полковника М.Володийовського та його бойового побратима Геклінга
			15.2	Легенда про «золотий ридван»
16	Легенда «Турки у Кам'янці-Подільському»	2	16.1	«Турецька» легенда про місцеві назви значних споруд XVII ст. – Турецька фортеця, Турецький міст, Турецький бастион, Турецький колодязь тощо
			16.2	Легенда про місцевий «Фонтан сліз»
17	Легенда про «Чудеса ордену св.Домініка»	1	17.1	Легенда про «чудесне врятування статуї Діви Марії» Домініканського костелу
18	Легенда про заснування Тринітарського костелу	1	18.1	Легенда про долю родини Хоцимірських після захоплення Кам'янця турками та відписання ними своєї садиби у Кам'янці тринітарам та побудову кам'яного тринітарського храму
19	Легенда про залишення Кам'янця вірменами	1	19.1	Легенда про розгон турками вірменського жіночого монастиря
20	Легенди про коменданта Кам'янця Яна Вігта	3	20.1	Легенда про походження коменданта Яна Вігта
			20.2	Легенда про коменданта Яна Вігта як архітектора міста
			20.3	Легенда про шлюб сина коменданта Юзефа Вігта з Софією Глявоне (пізніше Вітт-Потоцька)
21	Легенда про Триумфальну арку	1	21.1	Легенда про св.Яна Непомука та «Браму бажань»
22	Легенди про Софію Вітт-Потоцьку	2	22.1	Легенда про Софію Вітт (за першим шлюбом)
			22.2	Легенда про Софію Потоцьку (за другим шлюбом)
23	Легенда про повітроплавця Душинського	1	23.1	Легенда про перший у світі політ людини на повітряній кулі в Кам'янці одночасно з польотом братів Монгольф'є у Франції (1783 р.)
24	Легенда про таємницю	1	24.1	Легенда про таємничі постаті та звуки,

	венетійського дзеркала			пов'язані з венетійським дзеркалом, що знаходиться у місцевому історичному музеї-заповіднику
25	Легенди про Устима Кармалюка	2	25.1	Легенда про втечу Кармалюка з Папської башти Кам'янець-Подільського замку
			25.2	Легенда про Папську башту, яка була побудована на гроші римського Папи Юлія II та до цього часу має на стіні герб «Делла Ровере» - римської родини, з якої походив Папа
26	Легенди про перебування Тараса Шевченка в Кам'янці-Подільському	2	26.1	Легенда про привид Кармалюка у фортеці під час її відвідування поетом
			26.2	Легенда про відвідування товариша Шевченка по Петербурзькій Академії мистецтв Івана Васькова

[†] Авторська розробка за [11]

Табл. 3.

Зображення гербів на середньовічних спорудах Кам'янця-Подільського

№	Герби адміністративних та релігійних структур	час, ст.	споруда	№	Герби шляхетських родин	час, ст.	споруда
1	Герб Поділля (воєводства, губернії - сонце з 16-ма променями з різними додатками)	XV XVI- XIX XVIII	1.1. Міська ратуша 1.2. Кам'яні стовпи (пілони) на Старопоштовому узвозі 1.3. Домініканський костел св. Миколая	1	«Делла Ровере» (герб Папи Юлія II)	XVI	1.1. Папська вежа Старого замку
2	Герб Кам'янця-Подільського (сонце з 16-ма променями)	XVIII	2.1. Міська ратуша	2	«Косцеша» (герб єпископа Л. Слончевського)	XVI	2.1. Каплиця Кафедрального костелу
3	Старий герб м. Кам'янця-Подільського (до 1793 р.) – св. Юрій Змієборець	XVI- XVIII	3.1. Східна стіна Руської брами	3	«Єліта» (герб єпископа М. Дембовського)	XVIII I	3.1. Фасад Кафедрального костелу
4	Герб Речі Посполитої (герби Польщі – одноголовий орел та Литви – вершник на коні «Погоня»)	XVIII XVIII	4.1. Кафедральный костел 4.2. Польська брама (плита зберігається в Кафедральному костелі)	4	«Прус» (герб П. Дамецького)	XVII	4.1. Кафедральный костел (перенесено з Домініканського костелу)
5	Герб Польського королівства (одноголовий орел)	XVI- XVII	5.1. Руська брама 5.2. Вежа Руської брами 5.3. Різницька вежа 5.4. Гончарна вежа	5	«Труби»	прибл. XVIII	5.1. Трон єпископа у Кафедральному костелі
6	Герб Російської імперії (двоголовий орел)	XIX	6.1. Кам'яний стовп (пілон) на	6	«Пилява» (герб родини)	XVIII	6.1. Вхід до

			Старопоштовому узвозі		Потоцьких)		Домініканського костелу св.Миколая 6.2. Фронтон Домініканського монастиря
7	Герб Кам'янецької капітули (ради при єпископі)	XVIII	7.1. Амвон у Кафедральному костелі	7	«Задора» (герб магнатів Лянцкоронських	XVI	Портал Францисканського костелу
8	Герб чернечого ордену братів-домініканців	XVIII	8.1. Вхід до Домініканського костелу св..Миколая (під гербом «Пилява» родини Потоцьких	8	«Абданк» (герб родини Бучацьких)	XVI	Південний фасад вежі Ковпак Старого замку
				9	«Кораб» (герб гнєзненського архієпископа Яна Ласького	XVI	Південний фасад вежі Ласької Старого замку

¹ Авторська розробка за [12].

Польський історик XVI ст. М.Кромер так писав про походження назв гербів: «Родові знаки, або герби ведуть свої назви частково від предмету, який є символом, як, наприклад, герб «Топор» - від сокири (топора), частково від події (випадку) – як «Сліта» - від пробитого кишківника. Найчастіше походження цих знаків і їх назв неясне, виявляючи факт, що вони пов'язані з особистістю засновника роду». Отже, можна сказати, що походження багатьох гербів загубилося у глибині століть. Само слово «герб» (польск. Herb) походить від нім. Erbe – спадщина. Оскільки у давнину шляхетські родини надавали великі кошти на спорудження, реставрацію або ремонт костелів та монастирів, оборонних споруд міста, то їх герби часто зображалися на стінах. Так, над входом до Домініканського костелу св.Миколая знаходиться герб родини Потоцьких «Пилява» (хрест із двома з половиною раменами), а під ним – герб чернечого ордену братів-домініканців (пес, який тримає у пащі палаючий смолоскип, що символізує світло віри, яке несли по всьому світу брати-проповідники) (рис. 3).

На східному фасаді Папської (Кармалюкової) вежі є плита з гербом Папи римського Юлія II (1503-1513 рр.), який надав кошти на реставрацію Кам'янецького замку, на ці ж кошти зведено і вежу. На кам'яному щиті зображено дуб із перехрещеними гілками (так описував його подільський історик Є.Сіцинський) – це герб римського роду Делла Ровере, з якого походить Папа Юлій II (рис. 4). Герб «Сліта» (польск. внутроші, кишки) колись називався «Козлароги». У 1331 р. за значні заслуги власника цього роду Флоріана Шарого в битві з хрестоносцями, під час якої той був

поранений у живіт, герб отримав нову назву. Нині майстерно вирізьблений з каменю герб єпископа М.Дембовського «Єліта» прикрашає західний фасад Кафедрального костелу: це три перехрещених списи. У кольорі зображувалися як золоті списи на червоному полі. Під гербом знаходиться меморіальна плита з написом латиною на честь М.Дембовського, оскільки саме він у XVIII ст. відновив костел після турецької окупації, від реставрував головний фасад у стилі бароко. Стараннями єпископа у костелі з'явилися амвон, прикрашений фігурами чотирьох євангелістів, трон єпископа, сповідальні, почесні лави. Також було встановлено позолочену статую Діви Марії на мусульманському мінареті, прибудованому турками до західного фасаду костелу у 1672 – 1699 рр. Герб «Єліта» зображено також на пам'ятній урні, що знаходиться праворуч від каплиці Пресвятих Тайн (рис.5).

Рис. 3. Герби «Пилява» (роду Потоцьких) та Братів-домініканів

Рис. 4. Герб Папи Юлія II (Делла Ровере) на фасаді Папської вежі та герб Абданк на вежі Ковпак

У цій урні зберігається серце М.Дембовського, а тіло його було поховане у підземеллях костелу. Не менш цікаві історії для туристів пов'язані із іншими гербами, зображення яких можна бачити і сьогодні на древніх мурах Кам'яця, незважаючи на століття, що минули, та різні влади, що урядували в місті і в Україні (польська, російська, радянська). Це герби «Абданк», «Пшегоня», «Гриф», «Правдзиц», «Косцеша», «Прус», «Задора», «Кораб», «Ястшенбец», «Труби» та ще декілька не ідентифікованих. Переважна більшість гербів у пам'ятках архітектури Кам'яця-Подільського виконана із великою майстерністю. Порівняна невелика частина гербів становить лише зображення щиту і символу, більшість гербів представлено у розвиненій іконографії: вони мають корони, намети, мантії та інші декоративні елементи. Історико-туристичне

значення геральдичних зображень у архітектурі Кам'янець-Подільського полягає у тому, що вони є пам'ятками давніх часів, цінними історичними джерелами, а також мають велику художньо-естетичну цінність.

Крім гербів шляхетських родин цікавим для туристів, зокрема, іноземних – передусім з Польщі та Литви буде ознайомлення з гербами Речі Посполитої (унійної держави Польщі та Литви), Королівства Польського та Великого Князівства Литовського. Цих держав вже давно немає на мапах Європи та світу, сучасні незалежні республіки Польща та Литва нині мають свої кордони далеко від Поділля, але на древніх мурах Кам'янець-Подільського і до цього часу можна побачити їхні старовинні герби. Так, з правого боку від входу до Кафедрального костелу, на невеликій відстані від підлоги, вмонтована плита з гербами Польщі (одноголовим орлом) та Литви (вершником на коні, «Погоня»). Поєднання цих гербів було символом польсько-литовської унії та нової держави – першої Речі Посполитої (від латин. Res Publica), що утворилася після Люблінської унії 1569 р. (рис. 6).

Рис. 5 Герби «Сліта», «Задора», «Труби» та герб Капітули у Кафедральному костелі св. ап. Петра і Павла Кам'янець-Подільського

Рис. 6. Герби Речі Посполитої (Польщі та Литви), Російської імперії та Поділля

Свого часу ця плита була знята з Польської брами, що в долині р.Смотрич, тривалий час зберігалася у дворі Кафедрального костелу, а в 1990-х рр., коли костел був уже діючим, вмонтована всередині костелу у західну стіну. Польський герб – орел у білій короні на червоному полі – має давнє походження. Спочатку це був герб великопольського князя Пшемисла II, який у 1295 р. був коронований на короля Польщі, а його герб – Білий орел – став гербом Польського королівства (рис. 7).

Другий герб у символі Речі Посполитої – це герб Великого князівства Литовського «Погоня» (литовською «Вітіс»), який зображується як вершник з мечем або списом в одній руці і щитом у другій. Герб сформувався у період жорсткої боротьби литовців з Тевтонським орденом. Озброєний вершник, як захисник країни, був зрозумілий народу. Саме під знаком «Погоня» була здобута перемога 1410 р. над хрестоносцями у битві при Грюнвальді. Білий Вітіс – вершник зображувався на червоному полі. Взагалі характерні кольори польської і литовської геральдики – червоний і білий. Червоний – символ хоробрості, крові, пролитої за батьківщину, білий – чесності, цнотливості, святості.

Рис. 7. Герби Королівства Польського на Руській брамі та Різницькій (Гончарській) вежі

Висновки і перспективи подальших досліджень. Українсько-польське співробітництво нині має розмаїті напрямки, зокрема, у сфері співпраці з відновлення та збереження спільної культурно-історичної спадщини, з розвитку туризму, зі зміцнення зв'язків між вищими навчальними та науковими закладами тощо. У цьому контексті важливе значення має застосування маркетингових можливостей для приваблення туристів до історичних міст. Виконане нами у даній статті порівняння особливостей розвитку туризму та маркетингового використання туристичних ресурсів історичних міст Кам'янця-Подільського (Україна) та Тарнова (Польща) вказує на необхідність диверсифікації туристичної пропозиції Кам'янця за рахунок «темного» та містичного туризму, виходу на нові міжнародні туристичні ринки (наприклад, Ізраїль), осучаснення туристичної інфраструктури міста та регіону шляхом створення нових сучасних готелів та ресторанів, будівництва сучасних культурних осередків та центрів мистецтва, парку розваг та канатного парку, можливо, аквапарку, майданчиків рок-клаймбінгу (скелелазіння, чому сприяють особливості рельєфу, зокрема, каньйон р.Смотрич) тощо. Слід також активніше використовувати можливості участі у міжнародних туристичних виставках

для маркетингового просування та реклами туристичних атракцій історичних міст з підготовкою та публікацією рекламно-інформаційних матеріалів у мовах країн – важливих та перспективних туристичних ринків (або таргет-ринків). Це стосується, наприклад, туристів з Ізраїлю (це новий туристичний сегмент для Кам'янця) та використання можливостей розвитку темного та містичного видів туризму.

Список використаних джерел

1. Смирнов І.Г. Маркетинг у туризмі: навч.пос./І.Г.Смирнов. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2016.– 251 с.
2. Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму: підручник / Ф.Ф.Шандор, М.П.Кляп. – К.:Знання, 2013. – 334 с.
3. Фастовець О.О. «Темний» туризм як напрям туризму спеціальних інтересів в Україні / О.О.Фастовець // Туристичні тренди – 2017: інновації, бренди, дестинації: Збірник матеріалів Всеукр.наук.-практ. конф.–Харків: ХТЕІ КНТЕУ, «Цифра-Принт», 2017. – С.65.
4. Магера А.О. Ресурси розвитку містичного туризму в Україні / А.О.Магера, О.В.Яковчук // Туристичні тренди – 2017: інновації, бренди, дестинації: Збірник матеріалів Всеукр.наук.-практ. конф. – Харків: ХТЕІ КНТЕУ, «Цифра-Принт», 2017. – С.67-70.
5. Lomine L. Key Concepts in Tourism /L.Lomine, J.Edmunds.– London- N.Y.: PalgraveMacmillan, 2007. – 230 p.
6. Загадочная Украина: мистика, тайны, легенды. Фокус, спецпроект. – 2015.- №4 (31). – 66 с.
7. Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського/О.Будзей. – Львів: Світ, 2005. – 272 с.
8. Смирнов І.Г. Логістичний аспект туристичних чудес України: Заповідник «Кам'янець» / І.Г.Смирнов //Географія та туризм. – 2011. – Вип.11. – С.131 – 148.
9. Tarnow [електронне джерело]. - Режим доступу: www.tarnow.travel.
- 10.Туристично-інформаційний центр Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника [електронне джерело]. - Режим доступу: www.3849.com.ua/news/1918681
11. Вінюкова-Волкова В. Легенди Старого Кам'янця/ В.Вінюкова-Волкова.-Кам'янець-Подільський: П.П «Медобори-2006», 2009. – 48 с.
12. Осетрова Г.О. Герби в пам'ятках архітектури Кам'янця/Г.О.Осетрова.- Кам'янець-Подільський: П.П «Медобори-2006», 2011,- 32 с.

References:

1. Smyrnov I.H. Marketynh u turyzmi: navch.pos./I.H.Smyrnov. – K.: KNU imeni Tarasa Shevchenka, 2016.– 251 s.
2. Shandor F.F. Suchasni riznovydy turyzmu: pidruchnyk / F.F.Shandor, M.P.Kliap. – K.:Znannia, 2013. – 334 s.
3. Fastovets O.O. «Temnyi» turyzm yak napriam turyzmu spetsialnykh interesiv v Ukraini / O.O.Fastovets // Turystychni trendy – 2017: innovatsii, brendy, destynatsii: Zbirnyk materialiv Vseukr.nauk.-prakt. konf.–Kharkiv: KhTEI KNTEU, «Tsyfra-Prynt», 2017. – S.65.
4. Mahera A.O. Resursy rozvytku mistychnoho turyzmu v Ukraini / A.O.Mahera, O.V.Yakovchuk // Turystychni trendy – 2017: innovatsii, brendy, destynatsii: Zbirnyk materialiv Vseukr.nauk.-prakt. konf. – Kharkiv: KhTEI KNTEU, «Tsyfra-Prynt», 2017. – S.67-70.
5. Lomine L. Key Concepts in Tourism /L.Lomine, J.Edmunds.– London- N.Y.: PalgraveMacmillan, 2007. – 230 p.
6. Zahadochnaia Ukrayna: mystyka, tainy, lehendy. Fokus, spetsproekt. – 2015.- №4 (31). – 66 s.
7. Budzei O. Vulytsiamy Kam'iansia-Podilskoho/O.Budzei. – Lviv: Svit, 2005. – 272 s.
8. Smyrnov I.H. Lohistychnyi aspekt turystychnykh chudes Ukrainy: Zapovidnyk «Kam'ianets» / I.H.Smyrnov //Heohrafiia ta turyzm. – 2011. – Vyp.11. – S.131 – 148.
9. Tarnow [elektronne dzherelo]. - Rezhym dostupu: www.tarnow.travel.
- 10.Turystychno-informatsiinyi tsentr Kam'ianets-Podilskoho istorychnoho muzeiu-zapovidnyka [elektronne dzherelo]. - Rezhym dostupu: www.3849.com.ua/news/1918681
11. Viniukova-Volkova V. Lehendy Staroho Kam'iansia/ V.Viniukova-Volkova.-Kam'ianets-Podilskiy: P.P «Medobory-2006», 2009. – 48 s.
12. Osetrova H.O. Herby v pam'iatkakh arkhitektury Kam'iansia/H.O.Osetrova.- Kam'ianets-Podilskiy: P.P «Medobory-2006», 2011,- 32 s.